

Mâverdi'nin Tefsirinde Kıraat Tasavvuru

Yahya BALCI | <https://orcid.org/0000-0001-8725-7391>

Doktora Öğrencisi | Sorumlu Yazar | yahya_balcı21@erdogan.edu.tr

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi | <https://ror.org/02wcpmn42>

Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi | Rize, Türkiye

Kadir TAŞPINAR | <https://orcid.org/0000-0002-6317-6594>

Doç. Dr. | Yazar | kadir.taspinar@erdogan.edu.tr

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi | <https://ror.org/0468j1635>

Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi | Rize, Türkiye

Öz

Son ilahi kelimeler olan Kur'an-ı Kerim hem metni hem de manası açısından beşer üstü mucizevi bir kitaptır ve onu anlama noktasında birçok faktörün etkili olduğu bir gerçektir. Bu bağlamda etkisi göz ardı edilemeyecek faktörlerden biri de kıraat olgusudur. Kur'an-ı Kerim'in manasının daha kapsamlı şekilde anlaşılmasında kıraat farklılıklarının önemli bir yeri vardır. Kıraat farklılıklarının bazıları, âyetlerin anlamında zenginlik kaynağı olurken, bazıları da mananın daha açık bir şekilde anlaşılmasına imkân tanımaktadır. Dolayısıyla Kur'an-ı Kerim'i anlama çabasında kıraatlerin büyük önemi haizdir. Bu durum müfessirlerin çoğunluğu tarafından dikkate alınmış ve neticede, bu kıraat ihtilaflarını kendi sistemleri ve değerlendirmelerine göre yazdıkları tefsir eserlerine yansıtmışlardır. Tefsirinde farklı vesilelerle kıraat ihtilaflarına yer veren âlimlerden biri de Mâverdi'dir (ö. 450/1058). Mâverdi farklı alanlarda yazdığı eserlerle yaşadığı dönem ve sonrasında etkili olan isimler arasında yer almaktadır. Çoğunlukla *el-Ahkâmü's-sultâniyye* ve *Edebü'd-dünyâ ve'l-dîn* isimli eserleriyle tanınan bir âlim olmasının yanında meşhur bir hukukçu, siyasetçi ve müfessir olması gibi çok sayıda özelliği bulunan Mâverdi'nin *en-Nüket ve'l-uyûn* isimli tefsiri, yazılış yöntemi ve içerdiği bilgiler açısından birçok alanda dikkat çektiği gibi içerdiği kıraatler ve bu kıraatlerin tefsire etkileri açısından da dikkat çekmektedir. Hicrî beşinci asırda kaleme alınan ve kıraat farklılıklarına da önemli ölçüde yer veren bu eser, kıraat-i seb'a anlayış ve kabulünün hüküm sürdüğü bir dönemde yazılmış olması yönüyle de kıraat ilmi açısından önem arz etmektedir. Mâverdi, *en-Nüket ve'l-uyûn* isimli tefsirinde gerek sahih gerekse şâz olarak değerlendirilen çok sayıda kıraat farklılığına değinmiş, tefsir bağlamında farklı yönlerden kıraatlerden istifade etmiştir. Eserde nakledilen kıraatlerin farklı açılardan değerlendirilebilmesi mümkün olsa da bu makalede, kıraatlerin sahih olabilmesi için belirlenen kriterler olan Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ulaşan sahih bir senet, Mushaf hattına ve Arap dili gramerine uygunluk şartları bağlamında Mâverdi'nin kıraat tasavvuru tespit edilmeye çalışılmaktadır. Bu maksatla *en-Nüket ve'l-uyûn* tefsirinden müellifin kıraat algısına işaret eden örnekler verilecektir. Müstakil bir kıraat eseri olmamasına rağmen Mâverdi, eserinde çok sayıda kıraat farklılığını genellikle kıraati okuyan kişilerin isimlerini belirterek rivâyet etmiş, çoğu zaman da zikrettiği kıraatleri tahlil ederek yorumlamış, zaman zaman kıraatler arasında tercihte bulunmuş ve konu hakkında sahâbe, tâbiîn ve sonraki nesillerden çok sayıda kişinin görüşlerini nakletmiştir. Çalışmada, Mâverdi'nin tefsirinde kıraatleri kullanma usûlünü gösteren kıraat örnekleri, kullanıldıkları bağlama uygun başlıklar altında incelenmektedir. Böylelikle kıraatler yönünden adeta dönüm noktası olan bir dönemde yazılmasına rağmen sahih kıraatler yanında çok sayıda şâz kıraati de ihtiva eden *en-Nüket ve'l-uyûn* adlı tefsirde, Mâverdi'nin kıraatlere yaklaşım tarzının anlaşılabilmesi hedeflenmiştir. Bu çalışmayla özellikle kıraatlerin diğer İslâmî ilimlerle olan bağlantısının yanında kıraatlerin hükümlere etkisi ve tefsire yansımaları da görülmüş olacaktır. Çalışma sonucunda, Mâverdi'nin pek çok açıdan kıraatlerden istifade ettiği müşahade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Kıraat, Kur'an-ı Kerim, Tefsir, Mâverdi, *en-Nüket ve'l-uyûn*.

Atıf Bilgisi

Balcı, Yahya – Taşpınar, Kadir. "Mâverdi'nin Tefsirinde Kıraat Tasavvuru". *Rize İlahiyat Dergisi* 29 (Ekim 2025), 213-227.

<https://doi.org/10.32950/rid.1586581>

Yayın Bilgileri

Türü

Araştırma Makalesi

Değerlendirme: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

Süreç Bilgileri

Geliş Tarihi: 16.11.2024

Kabul Tarihi: 05.02.2025

Yayın Tarihi: 20.10.2025

Etik Beyan

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Bu makale Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde Doç. Dr. Kadir Taşpınar danışmanlığında Yahya Balcı tarafından hazırlanan "Mâverdi'nin *en-Nüket ve'l-uyûn* Adlı Tefsirinin Kıraat Yönünden İncelenmesi" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Yazar Katkı Düzeyleri

Sorumlu yazar (YB) %60, yazar (KT) %40.

Benzerlik Taraması

Yapıldı – iThenticate

Etik Bildirim: ilahiyyatdergi@erdogan.edu.tr

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman

Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans

Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The Concept of Recitation in Mawardi's Commentary

Yahya BALCI | <https://orcid.org/0000-0001-8725-7391>

PhD Candidate | Corresponding Author | yahya_balci21@erdogan.edu.tr

Recep Tayyip Erdoğan University | <https://ror.org/02wcpmn42>

Quran Reading and Recitation Science | Rize, Türkiye

Kadir TAŞPINAR | <https://orcid.org/0000-0003-3684-0338>

Assoc. Prof. | Author | kadir.taspinar@erdogan.edu.tr

Recep Tayyip Erdoğan University | <https://ror.org/0468j1635>

Quran Reading and Recitation Science | Rize, Türkiye

Abstract

The Holy Quran, the last divine word, is a superhuman and miraculous book in terms of both its text and meaning, and it is a fact that many factors are effective in understanding it. In this context, one of the factors whose impact cannot be ignored is the phenomenon of recitation. Differences in recitation play an important role in a more comprehensive understanding of the meaning of the Holy Quran. While some of the differences in recitation are a source of enrichment in the meaning of the verses, others allow the meaning to be understood more clearly. Therefore, recitations are of great importance in the effort to understand the Holy Quran. This situation was taken into consideration by the majority of commentators, and as a result, they reflected these recitation disagreements in the commentary works they wrote according to their own systems and evaluations. One of the scholars who included recitation disputes on different occasions in his tafsir is Mawardi (d. 450/1058). Mawardi is among the influential names during and after his time with the works he wrote in different fields. In addition to being a scholar mostly known for his works named *al-Ahkâmî's-sultânîyye* and *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*, Mawardi has many characteristics such as being a famous jurist, politician and commentator, and his commentary named *an-Nuket wa'l-uyun*, attracts attention in many areas in terms of its writing method and the information it contains, it is also noteworthy in terms of the recitations it contains and the effects of these recitations on exegesis. This work, which was written in the fifth century Hijri and includes significant differences in recitation, is important in terms of recitation science as it was written in a period when the understanding and acceptance of recitation of *seb'a* prevailed. Mawardi, in his commentary named *an-Nuket wa'l-uyun*, touched upon many differences in recitations that are considered both *sahih* and *shaz*, and benefited from recitations from different aspects in the context of tafsir. Although it is possible to evaluate the recitations conveyed in the work from different perspectives, in this article, the criteria determined for the recitations to be authentic it is tried to determine Mawardi's recitation concept in the context of an authentic document reaching the Prophet (pbuh), compliance with the Mushaf calligraphy and Arabic language grammar. For this purpose, examples from the tafsir *an-Nukat wa'l-uyun* will be given that indicate the author's perception of the recitation. Although it is not an independent work of recitation, Mawardi narrated many differences in recitation in his work, usually by stating the names of the people who read the recitation, and most of the time he analyzed and interpreted the recitations he mentioned, from time to time he made a choice between the recitations, and included the opinions of the companions, the *tabi'in*, and many people from later generations on the subject. In the study, examples of recitations showing Mawardi's method of using recitations in his commentary are examined under headings appropriate to the context. Thus, it is aimed to understand Mawardi's approach to recitations in the commentary named *an-Nukat wa'l-uyun*, which contains many *shaz* recitations as well as authentic recitations, even though it was written in a pivotal period in terms of recitations. With this study, in addition to the connection of recitations with other Islamic sciences, the impact of recitations on rulings and their reflection on tafsir will be seen. As a result of the study, it was observed that Mawardi benefited from recitations in many aspects.

Keywords

Recitation, The Holy Quran, Tafsir, Mawardi, *an-Nuket wa'l-uyun*.

Citation

Balci, Yahya – Taşpinar, Kadir. "The Concept of Recitation in Mawardi's Commentary". *Rize Theology Journal* 29 (October 2025), 213-227.

<https://doi.org/10.32950/rid.1586581>

Publication Information

Type	Research Article	Peer-Review: Double anonymized - Two External
Process Information	Date of Submission: 16.11.2024	Date of Acceptance: 05.02.2025 Date of Publication: 20.10.2025
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. This article is derived from his doctorate thesis entitled "An Analysis of Mawardi's Commentary on the Quran, <i>an-Nukat wa'l-Uyun</i> , in Terms of Recitation", completed under the supervision of Assoc. Prof. Kadir Taşpinar at Recep Tayyip Erdoğan University, Institute of Social Sciences.	
Ethics Committee Approval	Ethics committee approval is not required for this study.	
Plagiarism Checks	Yes – iThenticate	Complaints: ilahiyatdergi@erdogan.edu.tr
Auth. Contribution Rates	Corresponding author (YB) %60, author (KT) %40.	
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.	
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.	
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.	

Giriş

Mâverdi, selef âlimleri arasında birçok alanda eser kaleme almasıyla şöhret bulmuş önemli bir âlimdir. Hayatı ve ailesi hakkında kaynaklarda çok detaylı bilgiler bulunmayan Mâverdi'nin tam adı, Ali b. Muhammed b. Habîb Ebü'l-Hasen el-Basrî el-Mâverdi'dir.¹ 364/974 yılında Basra'da dünyaya gelmiştir.² Ebü'l-Hasen künyesiyle tanınmasının yanında³ kendisi veya ailesi Mâü'l-verd/Gül suyu ticareti yaptığı için "Mâverdi";⁴ doğum yerinin Basra şehri olmasından dolayı "el-Basrî";⁵ Şâfiî mezhebinin önde gelen isimlerinden olduğu için "eş-Şâfiî"⁶ nisbeleriyle de tanınmaktadır. Sahip olduğu üstün zekâsı, yeteneği, siyasi konulara olan yakın ilgisi ve hâkimiyeti sebebiyle halifeler ve emirlerden çok değer gören Mâverdi, zaman zaman halifelerle emirler arasındaki anlaşmazlıklarda arabuluculuk görevi yapmıştır. Gördüğü bu ilgi ve değer neticesinde kendisine, Abbâsî halifesi Kâdir Billâh (öl. 422/1031) tarafından daha önce hiç kimseye verilmeyen Akdâ'l-kudât/Kâdıl-kudât (En büyük kadı-Başkadı/Kadılar kadısı) unvanı verilmiştir.⁷ Çocukluğunu ve gençliğini Basra'da geçiren Mâverdi, ilim tahsilini de büyük oranda Basra'da tamamlamıştır. Ardından dönemin en önemli ilim ve kültür şehri olan Bağdat'a gelerek farklı ilim dallarında zamanın tanınmış isimlerinden dersler almıştır. Kendisi Arapça, hadis, tefsir, fıkıh ve edebiyat gibi birçok ilim sahasında eserler kaleme almıştır.⁸ Farklı şehirlerde müderrislik ve kadılık yapmış, Nişâbur yakınlarındaki Üstüvâ'da başkadılık görevinde bulunmuştur.⁹ Basra ve Bağdat'ta yıllarca çeşitli dersler okutarak bu ilimlerin yayılmasına büyük katkılar sunmuştur.¹⁰ Şâfiî mezhebinin en önemli fakihlerinden birisi olan Mâverdi,¹¹ mezhebin imamı¹² ve hâfızı¹³ olarak tanınmaktadır. Ardında çeşitli alanlarda yazılmış değerli eserler bırakan Mâverdi, 450/1058 yılında 86

¹ Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb Mâverdi, *en-Nüket ve'l-uyûn tefsiri'l-Mâverdi*, thk. es-Seyyid b. Abdilmaksûd b. Abdirrahîm (Beyrut: Dârul-Kütübî'l-İlmiyye, 1992), Mukaddime, 1/9; Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed İbn Mansûr Sem'ânî, *el-Ensâb* (Haydarâbâd: Meclisü Dâiretî'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1382), 12/60; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târîhi'l-mülûk ve'l-ümm*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dârul-Kütübî'l-İlmiyye, 1412), 16/41; Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Bağdâdî er-Rûmî Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, thk. İhsan Abbâs (Beyrut: Dârul-Garbi'l-İslâmî, 1414), 5/1955; Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr el-Bermekî el-İrbilî İbn Hallikân, *Vefeyâtul-a'yân ve enbâi ebnâi'z-zamân*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dârul-Sâdır, ts.), 3/282; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405), 18/64; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbüddîn Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Lübnan: Dârul-Fikr, 1407), 12/80; Celâleddîn Abdurrahmân Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kâhire: Mektebetü Vehbe, 1396), 84; Şemsüddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn* (Beyrut: Dârul-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 1/427; Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, thk. Mahmûd el-Arnaût (Beyrut: Dârul İbni Kesîr, 1406), 5/218; Selâhattin Kıyıcı, "Ebu'l-Hasen el-Mâverdi (450/1058 h.)", *Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi* 18 (1990), 94; Cengiz Kallek, "Mâverdi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 28/180.

² Mâverdi, *en-Nüket*, Mukaddime, 1/9; Hayrûddîn Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dârul-İlm li'l-Melâyîn, 2002), 4/327; Bedr Muhammed es-Sumayt, *Menhecü'l-Mâverdi fi tefsirihi en-Nüket ve'l-uyûn* (Mekke: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1407), 6; Ahmet Güner, "Mâverdi'nin Hilâfet Kuramının Târihsel Arka Plânına Bir Bakış (II)", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2003), 228; Tuğba Uydaş, *Mâverdi'nin en-Nüket ve'l-uyûn Adlı Tefsirinde Kur'an İlimleri* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 3; Fatma Çakır, *Mâverdi'nin "en-Nüket ve'l-uyûn" Adlı Tefsirinde Esbâb-ı Nüzul* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 7; Cengiz Kallek, "Mâverdi", *İslâm İktisadî Düşünce Tarihi*, ed. Mehmet Bulut (İstanbul: İZÜ Yayınları, 2021), 285.

³ Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 5/1955.

⁴ Mâverdi, *en-Nüket*, Mukaddime, 1/9; Sem'ânî, *el-Ensâb*, 12/60; İbn Hallikân, *Vefeyâtul-a'yân*, 3/284; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/327; Sumayt, *Menhecü'l-Mâverdi*, 5; Kıyıcı, "Ebu'l-Hasen el-Mâverdi (450/1058 h.)", 94; Kallek, "Mâverdi", 2003, 28/180; Murat Oral, *Mâverdi ve İbnu'l-Cevzî'nin Tefsir Yaklaşımlarının Mukayesesi* (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Doktora Tezi, 2018), 4.

⁵ Mâverdi, *en-Nüket*, Mukaddime, 1/9; Sem'ânî, *el-Ensâb*, 12/60; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 16/41; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/64; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 12/80; Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 83; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 1/427; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 5/218.

⁶ Mâverdi, *en-Nüket*, Mukaddime, 1/9; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 16/41; İbn Hallikân, *Vefeyâtul-a'yân*, 3/282; Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 83; Sumayt, *Menhecü'l-Mâverdi*, 5; Burhan Sümertaş, *Mâverdi ve en-Nüket ve'l-uyûn Adlı Tefsiri* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002), 1.

⁷ Mâverdi, *en-Nüket*, Mukaddime, 1/10; Sem'ânî, *el-Ensâb*, 12/60; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 17/82; Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 5/1955; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/64; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 5/218; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/327.

⁸ Mâverdi, *en-Nüket*, Mukaddime, 1/9, 10; Ebû İshâk İbrahim b. Ali Şirâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, thk. İhsan Abbâs (Beyrut: Dârul-Râidi'l-Arabî, 1970), 131; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/65; Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 83.

⁹ Sem'ânî, *el-Ensâb*, 12/60; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 16/41; İbn Hallikân, *Vefeyâtul-a'yân*, 3/282; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/64; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 1/428; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 5/218; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/327.

¹⁰ Mâverdi, *en-Nüket*, Mukaddime, 1/9; Şirâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, 131; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/65; Ebû's-Sıdk Takiyyüddîn Ebu Bekr b. Ahmed b. Muhammed el-Esedî ed-Dimeskî İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, thk. Hâfız Abdulalîm Hân (Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1407), 1/231; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-mizân* (Beyrut: Müessesetü'l-İlmî, 1390), 4/260; Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 83; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 1/428.

¹¹ Sem'ânî, *el-Ensâb*, 12/60; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 16/41; İbn Hallikân, *Vefeyâtul-a'yân*, 3/282; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 12/80; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 1/428.

¹² İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 5/218.

¹³ Şirâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, 131; İbn Hallikân, *Vefeyâtul-a'yân*, 3/282; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/65; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 1/231; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-mizân*, 4/260; Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 83.

yaşında vefat etmiş, cenazesi Bağdat'taki Bâb-ı Harb Kabristanı'na defnedilmiştir.¹⁴

Çok sayıda kitap telif eden Mâverî'nin eserlerinden birisi de *en-Nüket ve'l-uyûn* isimli tefsirdir. Mâverî'nin mukaddime kısmında tefsirde takip edeceği metodunu açıklarken ifade ettiğine göre eser, ancak ilim sahibi kişilerin anlayabileceği, anlaşılması zor ve manası kapalı olan âyet ve bölümlerin tefsirini içeren, Mushaf tertibinin esas alındığı Kur'ân-ı Kerîm'in tamamını kapsayan muhtasar bir telifdir. Mezkûr eser birçok yönden olduğu gibi nakledilen kıraatler yönüyle de dikkat çekmektedir. Tefsirinde sahih ve şâz birçok kıraat farklılığına değinen Mâverî'nin bu eserini kıraatler yönüyle farklı açılardan değerlendirmek mümkündür. Ancak bu makalede tefsirde geçen kıraatler her yönüyle değil sadece Mâverî'nin kıraat algısına ve kıraatlerin tefsire yansıma biçimine göre değerlendirilecektir. Bu amaçla öncelikle tefsirde bahsi geçen konulara yönelik kıraatler tespit edilmiş, bunlar uygun olan bahislere göre alt başlıklar halinde tasnif edilmiştir. Kıraatler vesilesiyle Mâverî'nin kıraat tasavvuru ve kıraatleri tefsirinde değerlendirme biçimi örneklerle incelenmiştir. Çalışmadaki asıl hedef, Mâverî'nin sahih kıraat kriterlerine bakış açısını ortaya koymak ve kıraatleri diğer ilimler açısından nasıl değerlendirdiğini incelemektir. Böylelikle kıraat-i seb'a anlayışının hâkim olduğu dönemde yaşamış olan Mâverî'nin kıraat algısı anlaşılabilir. Yapılan literatür taraması neticesinde bu çalışmanın konusu olan *en-Nüket ve'l-uyûn* tefsirinde geçen kıraatler hakkında Mâverî'nin *en-Nüket ve'l-Uyûn* isimli Eserinde Kıraat Olgusu başlıklı bir makalenin olduğu görülmüştür. Bahsi geçen makalede; Mâverî'nin hayatı, ilmî kişiliği ve yaşadığı döneme dair özet bilgiler yanında kıraat ve çeşitlerinin tanımları verilerek, "Mâverî'nin Kıraatleri Delillendirmesi" başlığı altında müellifin kıraatleri hadislerle, sahâbenin okuyuşuyla, imam ve râvîleriyle, Arap şiiriyle ve bölgelerle delillendirmesi konularına eserden örnekler verilmiştir.¹⁵ Bu makale, sahih kıraatler için belirlenen şartlar çerçevesinde Mâverî'nin kıraatlere yaklaşımını, kıraatlerin nakledilme gayelerini ve diğer ilimlerle ilişkisini ortaya koyması yönlerinden söz konusu çalışmadan farklılık arz etmektedir.

1. Mâverî'nin Kıraatlere Yaklaşımı

Kıraat ve tefsir âlimlerinin kıraat algılarının birbirinden farklı olduğu bilinmektedir. Kıraat âlimleri kıraatlerin sıhhatini kurrâlara nispet yoluyla ortaya çıkarmayı hedeflerken, müfessirler ise kıraatlere göre âyetlerin muhtemel anlamlarını açıklamayı temel amaç edinmişlerdir.¹⁶ Bu sebeple onlar, kimi zaman kıraatlerin sahih veya şâz oluşunu dikkate almadan kendi amaçlarına uygun olanları eserlerinde nakletmişlerdir. Bu kıraatler yardımıyla bazen farklı bir anlama ulaşmış bazen de savundukları bir görüşü desteklemişlerdir. Özellikle dil kuralları, bu konuda başvurulmuş en önemli argüman olmuştur.¹⁷ Mâverî de kıraatlerden bir bütün olarak her yönüyle istifade eden müfessirlerdendir. Nitekim tefsirinde zikrettiği kıraatler incelendiğinde, kıraat ihtilaflarına olabildiğince değindiği, az da olsa bazen sadece farklı kıraati belirtmekle yetinip herhangi bir açıklama yapmadığı, çoğu yerde ise naklettiği kıraatle ilgili farklı değerlendirmeler yaptığı ve yer yer de kıraatler arasında tercihte bulunduğu görülmektedir.

Hicrî ilk üç asırda tedvîn dönemini tamamlayan kıraatler, daha sonraki dönemlerde bir sistematığa kavuşturulmuş ve kıraatlerin sahih veya şâz oluşunu tespit etmek için bazı kriterler¹⁸ ortaya konulmuştur. Bu nedenle kıraatlerin tefsirlere yansıması bağlamında müfessirler ile kıraat ve dil âlimlerinin kullandığı kavramlar da dönemsel olarak farklılık göstermiştir.¹⁹ Bu açıdan Mâverî'nin kıraatlere yaklaşımı, kıraatlerin sıhhati için belirlenen ölçütlere hangi oranda bağlı kaldığı ve konuya dair görüşünün bilinmesi yerinde olacaktır.

Mâverî, tefsirinin herhangi bir yerinde kıraatleri kabul şartları veya kıraat algısı hakkında açık bir ifade kullanmamaktadır. Bundan dolayı onun konuya bakışını, ancak kıraatleri naklederken ve tevcihini yaparken kullandığı ifadelerden hareketle anlayabilmek mümkün olabilecektir. Kıraatlerin sıhhatini tespit etmede en önemli ve öncelikli şart, kıraatin sahih bir senetle Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ulaşmasıdır.²⁰ Mâverî'nin kıraat vecihlerini tefsirinde rivâyet ederken kullandığı, aşağıda örnekleri verilen ifadelerden yola çıkarak bu şartı gözettiği söylenebilir. Mâverî hem bir kıraat eseri olmadığından hem de muhtasar bir

¹⁴ Mâverî, *en-Nüket*, Mukaddime, 1/13, 14; Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sabit Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422), 13/587; Sem'ânî, *el-Ensâb*, 12/60; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 16/41; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/284; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/64; Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'yyeti'l-kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî-Abdülfeţâh Muhammed el-Halû, 1413, 5/269; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 12/80; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-mizân*, 4/260; Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 84; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 1/429.

¹⁵ Abdullah Cengiz, "Mâverî'nin en-Nüket ve'l-Uyûn isimli Eserinde Kıraat Olgusu", *Tanım Tenkit Teori 2* (2024), 21-38.

¹⁶ Kadir Taşpınar, *Kıraat İhtilaflarının Tefsire Yansıması Ebu'ssuud Örneği* (İstanbul: Nizamiye Akademi, 2022), 235.

¹⁷ Ahmet Taşdoğan, "Zuhurf Sûresinin 88. Âyeti Bağlamında Dil Kurallarının Kıraatlerin Anlaşılmasındaki Rolü ve Etkisi", *Harran İlahiyat Dergisi* 51 (2024), 229.

¹⁸ Bu kriterler, 1) Senedinin sahih olması; 2) Hz. Osman'ın istinsâh ettirip çeşitli beldelere gönderdiği mushaflardan birinin hattına -muhtemelen de olsa- mutâbık bulunması; 3) Arap diline -bir vechiyle de olsa- uygun olması şeklinde belirlenmiştir. bk. Ebû Muhammed b. Hammuş b. Muhammed el-Kaysî Mekki b. Ebî Tâlib, *el-İbâne 'an Me'âni'l-Kirâât*, thk. Abdülfeţâh İsmâîl Şelebî (Kahire: Dâru Nehdati Mısır, ts.), 51; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/9.

¹⁹ Esat Özcan, "Dil Kurallarının Kıraat Tercihindeki Etkisi: Kutrub Örneği", *Harran İlahiyat Dergisi* 45 (2021), 139.

²⁰ Mekki b. Ebî Tâlib, *el-İbâne 'an Me'âni'l-Kirâât*, 51; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/9-11.

tefsir olma özelliği ihtiva ettiğinden kıraatleri naklederken rivâyet zincirinde yer alan râvîlerin isimlerini zikretmemiştir. Genelde kıraati okuyanların tamamının veya bir kısmının ismini zikretmiştir. Bu durum aslında tefsirin kaleme alındığı dönemi de dikkate almayı gerektirmektedir. Zira eser, kıraatlerin sahih ve şâz olarak belirlendiği ve kıraat-i seb'a anlayışının kabul gördüğü bir dönemde telif edilmiştir. Bu durumun bir yansıması olarak, Mâverdi'nin sahih kıraatleri naklederken nadiren de olsa kıraat-i aşereden olan imamların isimlerini zikrettiği görülmektedir.

Örneğin, *مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ* “*Hesap ve ceza gününün (ahiret gününün) mâlikî*”²¹ âyetinde geçen “مَالِكِ” kelimesindeki kıraat farklılıklarına değinen Mâverdi, bu kelimeyi kıraat imamlarından Âsım (öl. 127/745) ve Kisâî'nin (öl. 189/805) “مَالِكِ” şeklinde; geri kalan imamların ise “مَلِكِ” şeklinde okuduklarını söylemektedir.²² Ancak bu kelimeyi kıraat-i aşere imamlarından Ya'kûb (öl. 205/821) ve Halef'in (öl. 229/844) de “مَالِكِ” şeklinde okudukları nakledilmektedir.²³ Bu husus onun sahih kıraatleri naklederken, kıraat-i seb'ayı öncelediğine işaret etmektedir. Yine *لَا جَرَمَ أَنْ لَهُمُ النَّارُ وَأَنَّهُمْ مُّفْرَطُونَ* “... Hiç şüphe yok ki onlara cehennem vardır ve onlar oraya en önde sokulacaklardır.”²⁴ âyetinde “مُفْرَطُونَ” kelimesindeki kıraatler zikredilirken, Nâfi'in (öl. 169/785) mezkûr kelimeyi “ر” harfinin kesresi ve tahfifiyle “مُفْرَطُونَ” şeklinde; kıraat-i seb'adan geri kalanların “مُفْرَطُونَ” şeklinde; Ebû Ca'fer'in (öl. 130/747) ise “ر” harfinin kesresi ve şeddesiyle “مُفْرَطُونَ” şeklinde okuduğu kaydedilmektedir.²⁵ Bahsi geçen kelime kıraat-i aşere imamlarından Ya'kûb ve Halef tarafından da “مُفْرَطُونَ” şeklinde okunduğu²⁶ halde müfessirin kıraat-i seb'adan Nâfi' dışında kalanlar ifadesini kullanması dikkat çekmektedir. Bunlar ve bu hususa delâlet eden diğer örneklerle birlikte,²⁷ kıraatlerin sıhhati için rivâyetin temel kriter olduğuna delâlet eden ve müfessirin tefsirinde kullandığı, *kurrânın geneli*,²⁸ *cumhûrun kıraati*,²⁹ *kurrânın çoğunluğu*,³⁰ *şâz kıraat*³¹ ve *meşhur kıraat*³² şeklindeki ifade kalıpları, onun kıraat tasavvurunu ve kıraatleri nakil/senet şartına göre değerlendirdiğini gösteren önemli verilerdir. Bunun yanında Mâverdi'nin kıraatleri naklederken çoğunlukla kullandığı “فَرِي/şöyle okundu” ifadesini de bir açıdan, onun kıraatlerde nakil ve rivâyeti esas kabul ettiği için ayrıca senet belirtme ihtiyacı hissetmediği şeklinde yorumlamak mümkündür. Mâverdi, kıraatleri naklederken rivâyet/nakil hususunda tefsirinde açık bir ifade kullanmasa da bu bilgilerden yola çıkarak onun, kıraatlerin kabulünde rivâyeti esas aldığı söylenebilir.

Kıraatlerin kabulünde esas alınan şartlardan biri de kıraatlerin çoğaltılan Mushaflardan birinin hattına, takdiren de olsa uygun olmasıdır.³³ Hz. Peygamber (s.a.v.) vefat edince, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in (r.a.) halifeliği döneminde sahâbeden bir topluluk, insanlara Kur'an'ı ve dini öğretmek için fethedilen şehirlere dağılmışlardır. Bunun neticesinde bu şehirlerde yaşayan insanların kıraati, oraya gelen sahâbenin kıraatine göre şekillenmiş ve her şehrin halkı Kur'an'ı orada bulunan sahâbeden öğrendiği şekliyle okumaya başlamıştır.³⁴ Bu şekilde ortaya çıkan ihtilafların artması üzerine Hz. Osman'ın (r.a.) halifeliği döneminde Kur'an-ı Kerim çoğaltılmıştır. Daha sonrasında çoğaltılan bu Mushaflardan herhangi birinin yazım şekline takdiren de olsa uymayan kıraatler, sahih olarak değerlendirilmemekle birlikte müfessirler tarafından tefsir amaçlı kullanılmıştır. Tefsirinde sahih ve şâz birçok kıraate yer veren Mâverdi, kıraatleri naklettiği bazı yerlerde farklı vesilelerle Mushaf hattına dair değerlendirmelerde bulunmuştur. Onun kıraatlerin Mushaf hattına uygun olması şartına yönelik tavrı, konu hakkında kullandığı ifadelerden anlaşılabilir.

Mâverdi, tefsirinde farklı sebeplerle Kur'an kelimelerinin Mushaf'taki yazılışı hakkında açıklamalar yaparak değerlendirmelerde bulunmaktadır. Örneğin o, *قَالُوا إِنَّ هَٰذَا لَسَاحِرٌ مُّزِيدٌ أَنْ يُخْرِجَاكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِمَا وَيَذْهَبَا بِطَرِيقَتِكُمُ الْمُثْنَى* “şöyle dediler: “şüphesiz bu ikisi, sihirleri ile sizi yurdunuzdan çıkarmak ve en üstün olan dininizi ortadan kaldırmak isteyen birer sihirbazdırlar.”³⁵ âyetinde bulunan

²¹ el-Fâtiha 1/4.

²² Mâverdi, *en-Nüket*, 1/55.

²³ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn İbn Mihrân en-Nisâbü'rî, *el-Mebsût fî'l-kirââtî'l-aşr*, thk. Sebî' Hamza Hâkimî (Dımaşk: Mecme'u Lügatî'l-arabiyye, 1981), 86; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/271; Ahmed b. Muhammed Dimyâtî, *İthâfu fudalâ-i'l-beşer fî'l-kirââtî'l-erbeate 'aşer*, thk. Enis Mehera (Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427), 162.

²⁴ en-Nahl 16/62.

²⁵ Mâverdi, *en-Nüket*, 3/196-197.

²⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/304; Dimyâtî, *İthâf*, 352.

²⁷ Konu hakkında metinde verilemeyen diğer bazı örnekler için bk. el-Bakara 2/208, 229, 236, 249, 260, 285; Âl-i İmrân 3/36, 39, 125, 161; en-Nisâ 4/25, 43; el-En'âm 6/57, 99; Yûnus 10/30; Yûsuf 12/24; Mâverdi, *en-Nüket*, 1/267, 294, 305, 317, 334, 362, 387, 389, 421, 433, 473, 490; 2/121, 150, 434; 3/36.

²⁸ el-Bakara 2/61; Mâverdi, *en-Nüket*, 1/129.

²⁹ el-Bakara 2/285; et-Tevbe 9/12; el-Enbiyâ 21/58; el-Mü'minûn 23/29; ed-Duhâ 93/3; Mâverdi, *en-Nüket*, 1/362; 2/345; 3/451; 4/53; 6/292.

³⁰ el-Bakara 2/184; Mâverdi, *en-Nüket*, 1/238.

³¹ Yûsuf 12/30; en-Neml 27/82; Mâverdi, *en-Nüket*, 3/30; 4/227.

³² el-Bakara 2/184; Mâverdi, *en-Nüket*, 1/238.

³³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/9.

³⁴ Mekki b. Ebî Tâlib, *el-İbâne 'an Me'âni'l-Kirâât*, 48.

³⁵ Tâhâ 20/63.

“إِنَّ هَذَا” kelimelerini, Ebû Amr’ın (öl. 154/771) “إِنَّ هَذَيْنِ” şeklinde okumasını i’râba uygun ancak Mushaf’a muhalif görmektedir. Çoğunluğun kıraati olarak nitelediği “إِنَّ هَذَا” şeklindeki okuyuşu ise Mushaf’a uygun bulmaktadır. Aynı kelimeleri “إِنَّ هَذَا” şeklinde okuyan İbn Kesîr (öl. 120/738) ve Hafs’ın (öl. 180/796) ise Mushaf’a muhalefetten ve i’râbın fesadından korunduklarını kaydetmektedir.³⁶

Mâverîdî’nin kimi zaman sahâbe Mushaflarında bulunan bazı farklılıklara “o âyet/kelime falancanın Mushaf’ında şu şekildedir” ifadesiyle değinerek Abdullâh b. Mes’ûd (öl. 32/652),³⁷ Übey b. Ka’b (öl. 33/654),³⁸ Hz. Hafsa (öl. 45/665)³⁹ ve Hz. Âişe’nin (öl. 58/678)⁴⁰ Mushaflarında geçmekte olan kıraatleri zikrettiği, bazen de “بَعْضُ الْمَصَاحِفِ” “bazı Mushaflarda bu âyet/kelime şöyledir”⁴¹ şeklinde meçhûl bir ifadeyle farklı Mushaflarda bulunan kıraat ihtilaflarına işaret ettiği görülmektedir. Bu bilgiler bir bütün olarak değerlendirildiğinde onun, bu kapsamdaki kıraat ihtilaflarını tefsir maksatlı bilgiler için naklettiği ve genel kabul olarak Mushaf hattına uygunluk şartını dikkate aldığını söylemek mümkündür.

Kıraatlerin sıhhatinin tespitinde, sahih senet ve Mushaf hattına uygunluktan sonraki bir diğer şart, kıraatlerin bir vecihle de olsa Arap gramerine uygun olmasıdır.⁴² Bu açıdan tefsirinde dilsel tahlillere de önemli ölçüde yer veren bir müfessir olan Mâverîdî’nin kıraatlere Arap dili açısından yaklaşımı da önemlidir.⁴³ Mâverîdî, bazı âyetlerdeki kıraat farklılıklarını naklederken bu kıraatlerin Arap dilindeki kullanımına yönelik açıklamalar ve gramere uygunluğuna işaret eden ifadeler kullanmaktadır. Örneğin “وَإِنْ كَانَ دُوْ عُسْرَةٍ... ” “Eğer borçlu darlık içindeyse...”⁴⁴ âyetinde Übey b. Ka’b’ın kıraatinin “دَا عُسْرَةٍ” şeklinde olduğunu ve bunun Arapça’da câiz/mümkün olduğunu ifade etmektedir.⁴⁵

Mâverîdî, “عَشْرُ أَمْثَالِهَا” “Kim bir iyilik yaparsa, ona on katı vardır...”⁴⁶ âyetindeki “عَشْرُ أَمْثَالِهَا” kelimesini, Hasan-ı Basrî’nin (öl. 110/728) “عَشْرُ أَمْثَالِهَا” şeklinde okuduğunu ve bu okuyuşun Arapça açısından doğru olduğunu söylemektedir.⁴⁷

Müfessirler kıraatleri rivâyet ederken tercihlerine uygun olarak farklı yöntemler uygulamışlardır. Bazıları, sadece kıraati nakille yetinip aralarında bir tercihte bulunmazken, bazıları ise tercihte bulunmuşlardır. Mâverîdî, nadiren de olsa naklettiği kıraatler arasında tercihte bulunmuştur. O, tefsirinde kıraat ihtilaflarını zikrettiği bazı yerlerde kıraatlerin Arap dili açısından değerlendirmesini yaparak, daha uygun gördüğü kıraate “أَبْلَغُ” “daha belîğ/uygun”,⁴⁸ “أَفْصَحُ” “daha açık”,⁴⁹ “حَسَنٌ” “güzel/hoş”⁵⁰ ve “أَصَحُّ” “daha doğru”⁵¹ şeklindeki tercih ifadelerini kullanarak işaret etmiştir.

Mâverîdî’nin bazen sahih olan iki kıraat arasında, bazen de sahih ve şâz iki kıraat arasında tercihte bulunduğu görülmektedir. Örneğin o, “... وَوَعَلَتْ الْأَبْوَابَ وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ... ” “... ve kapıları kilitleyerek, “Haydi gelsene!” dedi...”⁵² âyetinde “هَيْتَ” kelimesindeki kıraatlerden ikisine âyetin tefsirine dair görüşler üzerinden işaret etmektedir. Kelimedeki “هَيْتَ” ve “هَيْتَ” şeklindeki iki sahih kıraate değinen müfessir “هَيْتَ” kıraatini, daha sahîh ve daha fasîh olarak vasıflandırarak tercihte bulunmaktadır.⁵³ Bu tercihte Mâverîdî’nin Arap diline uygunluk ve fesahat yönünde bir değerlendirmede bulunduğu ve bu durumun daha önceki müfessirler tarafından da vurgulandığı anlaşılmaktadır.⁵⁴ Bu ifadelerden Mâverîdî’nin diğer kıraat ya da kıraatleri reddettiği şeklinde bir çıkarımda bulunmak doğru değildir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) Kur’ân’ın farklı lehçelerde okunmasına izin vermiş ancak

³⁶ Mâverîdî, *en-Nüket*, 3/410-411.

³⁷ el-Bakara 2/106; Âl-i İmrân 3/21; el-İsrâ 17/106; eş-Şûrâ 42/2; Mâverîdî, *en-Nüket*, 1/170; 381; 3/279; 5/192.

³⁸ el-Bakara 2/127, 129; el-İsrâ 17/106; Meryem 19/8; en-Neml 27/8; Mâverîdî, *en-Nüket*, 1/190, 191; 3/279, 358; 4/195.

³⁹ el-Bakara 2/164; Mâverîdî, *en-Nüket*, 1/217.

⁴⁰ en-Nisâ 4/117; Mâverîdî, *en-Nüket*, 1/529.

⁴¹ ez-Zuhuruf 43/22; Mâverîdî, *en-Nüket*, 5/221.

⁴² Mekki b. Ebî Tâlib, *el-İbâne ‘an Me’âni’l-Kirâât*, 51; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/9.

⁴³ Kıraat ve Arap dili kuralları ilişkisine dair bk. Mehmet Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım* (İstanbul: İslâm Araştırmaları Merkezi, 2011), 184.

⁴⁴ el-Bakara 2/280.

⁴⁵ Mâverîdî, *en-Nüket*, 1/352.

⁴⁶ el-En’âm 6/160.

⁴⁷ Mâverîdî, *en-Nüket*, 2/194.

⁴⁸ Bakara 2/132; en-Nisâ 4/43; el-Mâide 5/13; el-En’âm 6/139; Lokmân 31/20; el-Hucurât 49/14; Mâverîdî, *en-Nüket*, 1/193, 491; 2/20, 176; 4/342; 5/338.

⁴⁹ Yûsuf 12/23; Mâverîdî, *en-Nüket*, 3/23.

⁵⁰ el-Bakara 2/148; Mâverîdî, *en-Nüket*, 1/206.

⁵¹ el-Bakara 2/31; Yûsuf 12/23; Mâverîdî, *en-Nüket*, 1/99; 3/23.

⁵² Yûsuf 12/23.

⁵³ Mâverîdî, *en-Nüket*, 3/22-23.

⁵⁴ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et Taberî, *Câmi’u’l-beyân fi te’vîli’l-Kur’ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1420), 16/30; Ebû İshâk İbrahim b. es-Serî b. Sehl Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân ve i’râbuhû*, thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî (Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1408), 3/100; Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân ‘an tefsîri’l-Kur’ân*, thk. Ebû Muhammed İbn Âşûr (Beyrut: Dâru İhyâ’i’l-Türâsi’l-Arabî, 1422), 5/208.

genellikle Kureyş lehçesini tercih etmiştir. Sahâbîler ve tâbiîn de bu farklı kıraatler arasında tercihler yapmışlardır.⁵⁵

Mâverdi'nin sahih ve şâz kıraatler arasındaki tercihinine ... وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ... "Onlar, deve (halat) iğne deliğinden geçinceye kadar cennete de giremezler! ..." âyetinde bulunan "الْجَمَلُ" kelimesindeki kıraat ihtilafları örnek verilebilir. Kelimede iki kıraatin bulunduğunu aktaran müellif, "الْجَمَلُ" şeklindeki birinci kıraati -sahih kıraat- cumhûrun kıraati olarak nitelemektedir. "ج" harfinin zammesi ve "م" harfinin şeddesiyle "الْجَمَلُ" şeklindeki ikinci kıraat -şâz kıraat- ise Saîd b. Cübeyr (öl. 94/713) ve Abdullâh b. Abbâs'tan (öl. 68/687-688) rivâyet edilmektedir.⁵⁷ Burada Mâverdi'nin kıraatleri naklederken tercih ettiği ifade biçimi (cumhûrun kıraati), onun tercihinine işaret etmektedir. Bu bilgiler ışığında müfessirin kıraat tasavvuru ortaya konulduktan sonra, şimdi de nakledilen kıraat örnekleri dikkate alınarak çeşitli başlıklar altında kıraatlerin tefsire yansısı konusu işlenecektir.

2. Kıraatlerin Tefsire Yansıması

Mâverdi, *en-Nüket ve'l-uyûn* adlı tefsirinde sahih-şâz birçok kıraat ihtilaflarını nakletmiştir. Onun kıraatler arasında sahih-şâz ayırımı gözetmeden tefsirinde nakletmesi, kıraatlerin tefsire olan katkısından faydalanma niyetini göstermektedir. Bu sebeple onun kıraatlerden hangi konularda faydalandığını gösteren örneklere değinilmesi konuyu daha anlaşılır kılacaktır.

2.1. Tefsir Maksadıyla Nakledilen Kıraatler

Mâverdi gerek sahih gerekse şâz olarak naklettiği kıraatlerden bir kısmını hem âyetlerin tefsirine katkı sağlamak hem de yaptığı açıklamaları desteklemek için zikretmektedir.⁵⁸ Bu duruma ... وَجَعَلْنَا لِمَهْلِكِهِمْ مَوْعِدًا... "Helâk edilmeleri için de belli bir zaman tayin etmiştik."⁵⁹ âyetindeki "لِمَهْلِكِهِمْ" kelimesinde bulunan kıraatler örnek verilebilir.

Mâverdi, âyetin sonundaki "وَجَعَلْنَا لِمَهْلِكِهِمْ مَوْعِدًا" kısmında iki görüşün olduğunu söylemektedir. Mücâhid'in (öl. 103/721) söylediği birinci görüşe göre bu ifade; "Kendisine ertelenecekleri bir ecel belirlemiştik" anlamına gelmektedir. İkinci görüş ise "İçerisinde helâk edilecekleri bir vakit belirlemiştik" anlamındadır. Daha sonra "لِمَهْلِكِهِمْ" kelimesinin, "م" harfinin zamme ve fethasıyla okunduğuna değinen Mâverdi, zammeli kıraatte kelimenin, "أَهْلَكَ" fiilinden, fethalı kıraatte ise "هَلَكَ" fiilinden türemiş olduğunu ifade etmektedir.⁶⁰ Mezkûr kelimenin tevcihinin yapıldığı tefsir ve hüccet kaynaklarında çoğunlukla "لِمَهْلِكِهِمْ" şeklindeki okuyuşta "أَهْلَكَ" fiilinin mastarı, "لِمَهْلِكِهِمْ" ve "لِمَهْلِكِهِمْ" kıraatlerinde ise "هَلَكَ" fiilinin mastarı olduğu değerlendirilmesine yer verilmektedir.⁶¹

Mâverdi'nin kim ya da kimler tarafından okunduğuna değinmeden işaret ettiği her iki kıraat de sahih kıraatler arasında yer almaktadır. Bahsi geçen kelimeyi kıraat-i aşere imamlarından sadece Âsım, Hafs rivâyetinde "م" harfinin fethası ve ikinci "ج" harfinin kesresiyle "لِمَهْلِكِهِمْ" şeklinde; Ebû Bekr Şu'be (öl. 193/808) rivâyetinde ise "م" ve ikinci "ج" harflerinin fethasıyla "لِمَهْلِكِهِمْ" şeklinde; geri kalan kıraat imamları da "م" harfinin zammesi ve ikinci "ج" harfinin fethasıyla "لِمَهْلİKِهِمْ" şeklinde okumuşlardır.⁶²

Tefsir amaçlı nakledilen kıraatler için diğer bir örnek ... فَاجْعَلْ بَيْنَنَا وَبَيْنَكَ مَوْعِدًا لَا نُخْلِفُهُ نَحْنُ وَلَا أَنْتَ مَكَانًا سَوًى... "Bunun için seninle

⁵⁵ Mehmet Ünal, "Bir Kıraat Terimi Olarak 'Hüccet'in Kavramsal Alanı ve Tarihsel Gelişimi", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 17/1 (2004), 72; Ahmet Taşdoğan, "Âsım Kıraatinin Kur'an Meâllerine Yansıtılamaması Üzerine Bir İnceleme: Ahzâb Sûresi 33. Âyeti Örneği", *Tasavvur/Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 10/2 (2024), 547.

⁵⁶ el-A'râf 7/40.

⁵⁷ Mâverdi, *en-Nüket*, 2/223.

⁵⁸ Konu hakkında burada açıklanamayan diğer bazı örnekler için bk. Yûsuf 12/31; ez-Zümer 39/33; ez-Zuhuruf 43/71; Mâverdi, *en-Nüket*, 3/33; 5/126, 239.

⁵⁹ el-Kehf 18/59.

⁶⁰ Mâverdi, *en-Nüket*, 3/321.

⁶¹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 18/54; Ebû Zûr'a Abdurrahman b. Muhammed ibn Zencele, *Hüccetü'l-Kıraat*, thk. Saîd el-Efgânî (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1997), 421; Ebû Muhammed b. Hamuş b. Muhammed el-Kaysî Mekî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf'an vücûhi'l-kıraati's-seb'* ve *'ilelîhâ ve hucecihâ*, thk. Muhyiddîn Ramadân (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418), 2/65-66; Ebû Muhammed Abdülhak ibn Atıyye, *el-Muharreru'l-veciz fi tefsiri'l-kitâbi'l-'aziz*, thk. Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422), 3/526; Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî ibnü'l-Cevzî, *Zâdül-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*, thk. Abdürrazzâk el-Mehdî (Beyrut: Daru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1422), 3/94; Muhammed b. Ahmed Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kurân*, thk. Ahmed el-Berdûnî (Kâhire: Dâru'l-Kütübî'l-Misriyye, 1964), 8/11; Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr fi't-tefsîr*, thk. Sıdkî Muhammed Cemîl (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420), 7/196; Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm Semîn el-Halebî, *ed-Dürru'l-mesîn fi 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrât (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1986), 7/515, 517; Ebû Abdullâh Muhammed b. Alî b. Muhammed Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr* (Beyrut: Dâru ibn-i Kesîr, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1414), 3/351.

⁶² Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs et-Temîmî ibn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a fi'l-kıraat*, thk. Şevki Dayf (Mısır: Dâru'l-Meârif, 1400), 393; İbn Mihrân en-Nisâbü'rî, *el-Mebsût*, 279; Ebû Amr Osman b. Saîd Dâni, *et-Teyisr fi'l-kıraati's-seb'*, thk. Otto Pretzl (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1404), 144; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/311; Dimyâtî, *İthâf*, 368-369.

bizim aramızda; uygun bir yerde, senin de bizim de caymayacağımız bir buluşma vakti belirle.”⁶³ âyetindeki “سَوَى” kelimesinde görülen kıraatler olacaktır.

“مَكَانًا سَوَى” sözünde dört yorumun bulunduğu aktaran Mâverdî, bu görüşleri şöyle sıralamaktadır: Birinci görüşe göre bu ifade; “Ortamızda olan bir yer” anlamına gelmektedir. Katâde (öl. 117/735) ve Süddî'nin (öl. 127/745) dile getirdiği ikinci görüşe göre “Bizimle sizin aranızda adil olacak bir yer” anlamındadır. Ebû Ubeyde'nin (öl. 209/824) söylediği üçüncü görüş, “Adil ve ortada olan bir yer” anlamına gelmektedir. İbn Zeyd'den nakledilen son görüşe göre ise bu ifade, “İçerisinde bizim insanlara gösterdiklerimizi görebilecekleri düz bir yer” anlamına gelmektedir. Daha sonra “سَوَى” kelimesinin “س” harfinin zamme- “سَوَى” şeklinde- ve kesresiyle- “سَوَى” şeklinde- okunduğunu nakleden Mâverdî, bu kıraatlerle ilgili iki durumun olduğunu söylemektedir. Birincisi, “Bu iki kıraat lafızları farklı olsa da manaları aynı olmaktadır.” İkinci görüşe göre ise “İki kıraatin anlamları da farklı olmaktadır. Zamme ile okunduğunda “Tam ortada olan”; kesre ile okunduğunda ise “adil/eşit” anlamında olduğunu kaydetmektedir.”⁶⁴

Kıraat kaynaklarında mezkûr kelimenin, kıraat-i aşere imamlarından Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, Kisâî ve Ebû Ca'fer tarafından “س” harfinin kesresiyle “سَوَى” şeklinde; İbn Âmir (öl. 118/736), Âsım, Hamza (öl. 156/773), Ya'kûb ve Halef tarafından ise “س” harfinin zammesiyle “سَوَى” şeklinde okunduğu nakledilmektedir.⁶⁵

Söz konusu kelimedeki kıraatlere değinen müfessirlerden Taberî (öl. 310/923), her iki kıraatin de Araplar arasında meşhur olan iki lûgat olduğunu dolayısıyla her iki okuyuşunda doğru olacağını; Mekkî b. Ebî Talîb (öl. 437/1045) de bu kıraatlerin “طَوَى” ve “طَوَى” gibi iki lûgat olduğunu -aynı anlamda olduklarını- ifade etmektedir.⁶⁶ Verilen örneklerden, Mâverdî'nin naklettiği bazı kıraatlerin tefsire olan katkısından faydalandığı ve bu kıraatler vesilesiyle anlam zenginliğinin elde edildiği anlaşılmaktadır. Çünkü kıraat farklılıkları, Kur'ân-ı Kerîm'in anlam derinliğini sağlayan önemli unsurlardan biridir.⁶⁷

2.2. Fıkhî Hükümlerde Değerlendirilen Kıraatler

Mâverdî, fıkhî hükümler içeren âyetlerdeki kıraatlere de tefsirinde yer vererek bu kıraat ihtilafları üzerinden fıkhî hükümlere işaret etmektedir. O, fakih olmasının da etkisiyle hüküm ihtiva eden âyetleri detaylı bir şekilde inceleyerek hem temsil ettiği Şâfi mezhebinin hem de diğer mezheplerin görüşlerini, çoğunlukla görüş sahiplerinin isimlerini de zikrederek aktarmaktadır. Mezhep taassubu eğiliminde olmayıp sadece kendi mezhebinin görüşlerine öncelikle değinmektedir. Bu durum, tefsirden bazı kıraat örnekleriyle incelenecektir.

Bahsi geçen konuya ...وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهَرْنَ... “... Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın...”⁶⁸ âyetindeki farklılıklar örnek olabilir. Mâverdî, “وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهَرْنَ” kısmında iki kıraatin olduğunu söylemektedir. Birincisi, “ط” harfinin cezmiyle ve “ه” harfinin zammesiyle okunan “يَطْهَرْنَ” kıraatidir. Bu okuyuş aynı zamanda cumhûrun kıraatidir. Mücâhid ve İkrime'ye (öl. 105/723) ait olduğu söylenen bu görüşe göre bahsi geçen ifade; “Hayız kanının kesilmesi” anlamını ifade etmektedir. Hamza, Kisâî ve Âsım'dan rivâyetle Ebû Bekr b. Şu'be'den nakledilen ikinci kıraat ise “ط” harfinin şeddesi ve “ه” harfinin fethasıyla “يَطْهَرْنَ”- şeklinde okunmuştur. Bu kıraatin manası ise “Yıkanınca kadar” şeklindedir. “فَإِذَا تَطَهَّرْنَ” ifadesiyle su ile temizlenmenin kastedildiğini söyleyen Mâverdî, bu hususta üç görüş nakletmektedir. Nitekim o, Abdullâh b. Abbâs, İkrime ve Hasan-ı Basrî'ye ait olan birinci görüşe göre “Yıkandıkları vakit”; Mücâhid ve Tâvûs'un (öl. 106/725) söylediği ikinci görüşe göre “Abdest”; üçüncü görüşe göre ise “Fercin yıkanması” anlamlarının kastedildiğini söylemektedir.⁶⁹

Mezkûr kelimedeki bu iki sahih kıraati, kıraat-i aşere imamlarından Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Hafs'ın rivâyetinde Âsım ve Ya'kûb “ط” harfinin sükûnu ve “ه” harfinin zammesiyle “يَطْهَرْنَ” şeklinde; Ebû Bekr ve Mufaddal'ın (öl. 178/794) rivâyetinde Âsım, Hamza, Kisâî ve Halef ise “ط” harfinin şeddesi ve “ه” harfinin fethasıyla “يَطْهَرْنَ” şeklinde okumuşlardır.⁷⁰

Fıkhî hükümlere etki eden kıraatlere ...أَوْ لَا مَسْتَمُ النَّسَاءَ فَلَمْ يَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا... “... ya da eşlerinize dokunup/cinsel ilişkide bulunup, su da bulamazsanız o zaman temiz bir toprağa yönelip teyemmüm edin...”⁷¹ âyetindeki “أَوْ لَا مَسْتَمُ” kelimesinde bulunan

⁶³ Tâhâ 20/58.

⁶⁴ Mâverdî, *en-Nüket*, 3/408-409.

⁶⁵ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 418; İbn Mihrân en-Nîsâbü'rî, *el-Mebsût*, 295; Dâni, *et-Teyisr*, 151; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/320; Dimyâtî, *İthâf*, 384.

⁶⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 18/322; Mekkî b. Ebî Talîb, *el-Keşf'an vücûhi'l-karâat*, 2/98.

⁶⁷ Abdurrahman Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi* (İstanbul: Marifet Yayınları, 2001), 97.

⁶⁸ el-Bakara 2/222.

⁶⁹ Mâverdî, *en-Nüket*, 1/283.

⁷⁰ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 182; İbn Mihrân en-Nîsâbü'rî, *el-Mebsût*, 146; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/227.

⁷¹ en-Nisâ 4/43.

ihtilaflar da örnek teşkil etmektedir.

Mâverdi, bu kelimeye iki kıraatin bulunduğunu söylemektedir. Hamza ve Kisâî'ye ait birinci kıraatin, “l” harfi olmadan “لَمْسَمٌ” şeklinde; diğer kıraat imamlarının okuyuşu olan kıraatin ise “لَامْسَمٌ” şeklinde olduğunu nakletmektedir. Müellif, burada sözü edilen “Mülâmeset”⁷² hakkında iki görüşün olduğunu belirterek Hz. Ali, Abdullâh b. Abbâs, Hasan-ı Basrî, Katâde ve Mücâhid'e ait olan birinci görüşe göre bunun cinsel ilişki; Abdullâh b. Mes'ûd, Abdullâh b. Ömer (öl. 73/693), Ebû Ubeyde, Nehâî (öl. 96/714), Şa'bî (öl. 104/722), Atâ b. Ebî Rebâh (öl. 114/732) ve İbn Sîrîn'den (öl. 110/729) aktarılan ikinci görüşe göre “Mülâmeset”in el ile dokunmak, “İfzânın”⁷³ ise cismin bir bölümüyle dokunmak olduğunu dile getirmektedir. O, İmâm-ı Şâfiî'nin (öl. 204/820) görüşünün de bu şekilde olduğunu ileri sürmektedir. Mâverdi, zikredilen bu iki kıraat farklılığı hakkında iki görüşten bahsetmektedir. Birinci görüşe göre “لَامْسَمٌ” kıraati, “لَمْسَمٌ” kıraatinden daha belîğdir. İkinci görüşe göre ise “لَمْسَمٌ” dokunana ve dokunulana abdest almayı zorunlu kılarken; “لَمْسَمٌ” kıraati yalnızca dokunan kişiye abdest almayı gerekli kılmaktadır.⁷⁴

Kıraat kaynaklarında kelimeye görülen iki sahih kıraatten “لَامْسَمٌ” kıraatinin kıraat-i aşere imamlarından Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb tarafından; “لَمْسَمٌ” kıraatinin ise Hamza ve Kisâî tarafından okunduğu görülmektedir.⁷⁵

Mâverdi'nin tefsirinde fikhî hükümlere konu olan kıraat örnekleri, sahih kıraatler arasında olabildiği gibi şâz kıraatler içerisinde de olabilmektedir. Örneğin, ... وَأَتَمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ “Haccı da umreyi de Allah için tamamlayın...”⁷⁶ âyetinde müfessir birçok fikhî hükme yer vermektedir. O, “وَأَتَمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ” kısmını, Alkame b. Kays'ın (öl. 62/682) rivâyet ettiğine göre Abdullâh b. Mes'ûd'un بِالْبَيْتِ الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ بِالْبَيْتِ “Beyt-i Haram'da haccı ve umreyi tamamlayın” şeklinde okuduğunu naklederek hac ve umrenin tamamlanması hakkında beş görüşü zikretmektedir. Mücâhid ve Alkame'den rivâyet edilen birinci görüşe göre bu ifade, “Haccı menâsiki ve sünnetleriyle tamamlayın. Umreyi de hudutları ve sünnetleriyle tamamlayın” anlamına gelmektedir. Hz. Ali, Tâvûs ve Saîd b. Cübeyr'e ait olan ikinci görüşe göre hac ve umrenin tamamlanması “Bu ikisi için olduğu yerden ihrama girmek” demektir. Katâde'den nakledilen üçüncü görüşe göre umrenin tamamlanması, haram ayların dışında yapılmasıdır. Haccın tamamlanması ise hac menâsikinin tamamının, herhangi bir noksanı tamamlamak için kurban kesmeyi gerektirmeyecek şekilde yerine getirilmesidir. Süfyân es-Sevrî'ye (öl. 161/778) nispet edilen dördüncü görüşe göre “Bulunduğu yerden sadece hac ve umre için çıkmak, bunların dışında ticaret ve kazanç elde etmek gibi bir şey istememektir.” Son görüşe göre ise bu ibadetlerin tamamlanması, bunlara başlamakla vâcib olmaktadır. Bu ise Şa'bî, Ebû Bürde (öl. 104/722), İbn Zeyd ve Mesrûk'un (öl. 63/683 [?]) görüşü olarak aktarılmaktadır.⁷⁷ Mâverdi'nin fikhî konulara teması sadece kıraat farklılıklarının bulunduğu âyetlerle sınırlı değildir. O, hüküm içeren birçok âyetin tefsirinde fikhî meselelere temas etmektedir.⁷⁸ Ancak burada çalışmanın amacı doğrultusunda sadece kıraat farklılıkları bağlamında konular ele alınmaktadır.

Zikredilen örneklerde görüldüğü üzere Mâverdi gerek sahih gerekse şâz kıraatler üzerinden fikhî hükümlere dair âlimlerin ve mezheplerin görüşlerine, farklı kıraatler neticesinde ortaya çıkan anlam farklılıklarının fikhî hükümlere ve görüşlere yansımaya detaylı şekilde değinmektedir.

2. 3. İtikâdî Hükümlerde Değerlendirilen Kıraatler

Kelâmî meselelerde kıraat farklılıklarının etkili olduğu bu sebeple de kelâm ilmiyle ilgilenen âlimlerin kıraat ihtilaflarının anlam üzerindeki etkilerini dikkate alarak değişik hükümlere vardıkları bilinmektedir.⁷⁹ Müfessirler de bazen kelâmî konulardaki kıraat farklılıklarına değinerek mesele hakkında açıklamalarda bulunmuşlardır. Mâverdi de âyetlerin tefsirini yaparken kimi zaman kıraat ihtilafları üzerinden kimi zaman da âyetin itikâdî konularla bağlantılı olması hasebiyle kelâmî konulardaki görüşleri nakletmekte ve konuya dair izahlarda bulunmaktadır. Ancak burada konu kıraatler olduğundan sadece Mâverdi'nin zikrettiği

⁷² Sözlükte “dokunmak” anlamındaki lems kökünden türeyen mülâmesa, Hz. Peygamber'in yasakladığı Câhiliye dönemine ait satım şekillerinden birinin adıdır. bk. Celal Yeniçeri, “Mülâmesa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/535.

⁷³ Kadınlı halvet etmek, تنها bir yerde baş başa kalmak anlamında bir terimdir. bk. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010), 233.

⁷⁴ Mâverdi, *en-Nüket*, 1/490-491.

⁷⁵ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 234; İbn Mihrân en-Nisâbü'rî, *el-Mebsût*, 180; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/250; Dimyâtî, *İthâf*, 242; Abdüllatif Hatîb, *Mu'cemu'l-kirâât* (Dimaşk: Dâru Sa'deddîn, 2000), 2/80.

⁷⁶ el-Bakara 2/196.

⁷⁷ Mâverdi, *en-Nüket*, 1/254.

⁷⁸ Bu konudaki bazı örnekler için bk. Âl-i İmrân 3/97; el-Mâide 5/6; el-En'âm 6/121; et-Tevbe 9/60; el-Furkân 25/48 Mâverdi, *en-Nüket*, 1/411; 2/18, 161-162, 374-376; 4/148.

⁷⁹ Mehmet Adıgüzel, “Kıraat Farklılığından Kaynaklanan Bazı Kelâmî İhtilaflar”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2007), 166.

kıraat farklılıklarından örnekler verilerek mesele ele alınacaktır.

İtikâdî hükümlere konu olan kıraat farklılıklarına *وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ* *... işte Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lâneti onların üstünedir.*⁸⁰ âyetindeki *وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ* kelimelerinde bulunan kıraatler örnek olabilir. Mâverdî önce, Allah'ın (c.c.) lâneti ile kulların lâneti arasındaki anlam farkını açıklamaktadır. O, kulların lânetinin kovmak, Allah'ın (c.c.) lânetinin ise azap anlamında olduğunu kaydetmektedir. Âyette bahsi geçen kelimeleri kıraat-i erbaate aşere imamlarından Hasan-ı Basrî'nin merfû olarak *وَالنَّاسِ أَجْمَعُونَ* şeklinde okuduğunu nakleden Mâverdî, bu kıraatin anlamının; “İşte onların cezası, Allah'ın, meleklerin ve insanların hepsinin lânet etmesidir” şeklinde olacağını belirtmektedir. Burada zihinlere gelebilecek olan “İnsanların hepsi onlara lânet etmemektedir. Çünkü kendi kavimleri onları lânetlemiyorlar. Öyleyse neden böyle bir ifade kullanıldı?” şeklindeki muhtemel bir soruya dikkat çeken Mâverdî, buna iki türlü cevap verileceğini söylemektedir. Birincisi, çoğunluğun azınlığa galip kılınarak, insanların çoğunluğunun lâneti için bütün insanların lâneti denilmesidir. İkincisi de bu ifadeyle kastedilen, kıyamet gününde onlara kendi kavimlerinin de bütün insanlarla beraber lânet edecek olmasıdır. Bu duruma, *... ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكْفُرُ بَعْضُكُم بِبَعْضٍ وَيَلْعَنُ بَعْضُكُم بَعْضًا ...* “...Sonra kıyamet gününde kiminiz kiminizi inkâr edip tanımayacak; kiminiz kiminize lânet edecektir...”⁸¹ âyeti de delil gösterilmektedir.⁸²

Şâz kıraat kaynaklarında da Hasan-ı Basrî'ye nispet edilerek nakledilen mezkûr kıraat için İbn Cinnî (öl. 392/1002), Mâverdî'nin takdir ettiği gibi bu isimlerin gizli bir fiille merfû olduklarını açıklamaktadır.⁸³ Zeccâc (öl. 311/923) ise bu kıraat için, Arap dili açısından güzel olsa da Mushaf'a ve sahih kıraate muhalefet ettiği için kerih görüldüğü değerlendirmesinde bulunmaktadır.⁸⁴

İtikâdî hükümlerin görüldüğü kıraatler için bir diğer örnek, *إِذْ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ أَنْ يَنْزِلَ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ* “Hani havariler de “Ey Meryem oğlu İsa! Rabbin bize gökten bir sofrayı indirebilir mi?” demişlerdi. İsa da “Eğer mü'minler iseniz, Allah'a karşı gelmekten sakının” demişti.”⁸⁵ âyetindeki *هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ* cümlesinde bulunan kıraatler olacaktır.

Mâverdî, kıraat imamlarından yalnızca Kisâî'nin “ت” harfi ve idgamla, *هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ* lafzını da nasbederek *هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ* şeklinde okuduğunu; Kisâî dışında kalan kıraat-i seb'a imamlarının ise “ي” harfi ve izharla okuduklarını nakletmektedir.⁸⁶ Kıraat kaynaklarında da Kisâî'nin bu kelimeyi “ت” harfiyle ve idgamla okuduğu kaydedilmektedir.⁸⁷

Mâverdî, bu kıraat farklılıklarına göre ortaya çıkan muhtemel manaları selefî görüşlerini de naklederek sıralamaktadır. Buna göre Kisâî'nin okuduğu *هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ* şeklindeki kıraatle iki durum ortaya çıkmaktadır. Birincisi Zeccâc'a göre bunun manasının “İstedğin bu hususta, Rabbinin dileğini gerçekleştirmesini isteyebilir misin?” şeklinde olmasıdır. Hz. Âişe ve Mücâhid'in dile getirdiği söylenen ikinci durumda ise “Sen Rabbinden isteyebilir misin?” anlamı bulunmaktadır. Kisâî dışında kalan imamların *هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ* şeklindeki kıraatinin yorumunda ise üç görüşe yer verilmektedir. Birincisi “Rabbin güç yetirebilir mi?” şeklindedir. Ancak bu sorunun, işin başında henüz onların Allah (c.c.) hakkındaki bilgilerini sağlamlaştırmadan önce olduğu ileri sürülmektedir. Hasan-ı Basrî'nin söylediği ikinci görüşe göre “Rabbin (bunu) yapabilir mi?” anlamı bulunmaktadır. Çünkü onlar iman ettikten sonra “Havâiriler” diye isimlendirilmişlerdir. -Yani bu soruyu iman etmeden önce sormuşlardır.- Üçüncü görüşe göre bunun anlamı; “Rabbin duanı kabul edip sana itaat eder mi?” demektir.⁸⁸

Bazı kaynaklarda *هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ* şeklindeki kıraatle Havâirilerin, “Allah'ın böyle bir fiili yaratıp yaratamayacağı konusunda şüphelerinin olduğu ve bu durumda onların gerçekten (tahkîk-i imanla) iman etmedikleri sonucunun ortaya çıkacağı ifade edilerek bu hususta bilgiler verilmektedir.”⁸⁹ Kelâmî açıdan önemli konulara sebep olan bahsi geçen kıraatlere değinilen tefsirlerde, idgamlı kıraatin sahâbe ve tâbiînden olan bazı kimseler tarafından da okunduğu aktarılarak, bu okuyuşun ifade ettiği

⁸⁰ el-Bakara 2/161.

⁸¹ el-Ankebût 29/25.

⁸² Mâverdî, *en-Nüket*, 1/215.

⁸³ Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzî'l-Kur'ân* (Kâhire: Mektebetü'l-Mütenebbî, ts.), 18; Ebu'l-Feth Osman İbn Cinnî, *el-Muhtesab fî tebyîni vucûhi şevâzî'l-kirâat ve'l-idâh anhâ*, thk. Ali en-Necdî en-Nâsîf vd. (Kâhire: Vizâratü'l-Evkâf, 1410), 1/116.

⁸⁴ Zeccâc, *Me'ânî'l-Kur'ân ve'l-râbühü*, 1/236.

⁸⁵ el-Mâide 5/112.

⁸⁶ Mâverdî, *en-Nüket*, 2/82.

⁸⁷ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 249; Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hücce li'l-kurrâ'i's-seb'a (el-Hücce fî 'ilel-kirâati's-seb')*, thk. Bedreddin Kahveci - Beşir Cüveycâtî (Beyrut: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1413), 3/273; İbn Mihrân en-Nisâbü'rî, *el-Mebsût*, 189; Ebû'l-Hasen Tâhir b. Abdilmün'im b. Ubeydillâh b. Galbûn el-Halebî el-Mısırî İbn Galbûn, *et-Tezkira fî'l-kirâati's-semân*, thk. Eymen Rüşdî Süveyd (Cidde, 1412), 319; Dâni, *et-Teyisr*, 101; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/256; Dimyâtî, *İthâf*, 257.

⁸⁸ Mâverdî, *en-Nüket*, 2/82.

⁸⁹ Adigüzel, “Kıraat Farklılığından Kaynaklanan Bazı Kelâmî İhtilâflar”, 167-168; İsmail Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri ve Mütevatir Kıraatların Yorum Farklılıklarına Etkisi* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018), 188.

muhtemel anlamlara ve bu şekildeki kıraatin câiz olup olmayacağı yönünde açıklamalara yer verilmektedir.⁹⁰

Aktarılan bilgi ve örneklerden anlaşılacağı üzere Mâverî, kelâmî meselelere konu olan kıraat farklılıklarına ve bu farklılıkların manalarına dair açıklamalara tefsirinde değinmiş ancak kendisi ne kıraatler ne de mesele hakkında bir tercihte bulunmamıştır.

2.4. Şiirlerle Desteklenen Kıraatler

en-Nüket ve'l-uyun tefsirinde rivâyet edilen bazı kıraat ihtilaflarının anlama olan yansımaları açıklanırken müfessirin şiirlerden istifade ettiği ve birçok görüşün şiirlerle desteklendiği anlaşılmaktadır.⁹¹ Örneğin o, *وَتُخْرِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ فِي اللَّيْلِ وَتُخْرِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ* "Geceyi gündüze katarsın, gündüzü de geceye katarsın. Ölüden diriye çıkarırsın, diriden ölüye çıkarırsın..."⁹² âyetinin *وَتُخْرِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ فِي اللَّيْلِ وَتُخْرِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ* kısmını tefsir ederken, burada geçen "الْمَيِّتِ" kelimelerini Nâfi', Hamza ve Kisâî'nin şedde ile "الْمَيِّتِ" şeklinde- geri kalan imamların ise tahfifle "الْمَيِّتِ" şeklinde- okuduklarını nakletmektedir. Tahfif ve teşdidli kıraatlerin manasında ihtilaf edildiğini belirten müellif, Kûfeli âlimlerin tahfifle okunan "الْمَيِّتِ" kıraatinde "Ölmüş olan"; şeddeli olan "الْمَيِّتِ" kıraatinde ise "Henüz ölmemiş olan" manasını tercih ettiklerini söylemektedir. Abdullâh b. Abbâs'tan nakledilen bir görüşle Basralı âlimlerin tamamından, her iki kıraatin de aynı anlama geldiği görüşüne yer veren müfessir, bunu desteklemek için İbn Ra'lâ el-Kallâbî'nin (öl. ?) şu beyitlerini nakletmektedir:

إِنَّمَا الْمَيِّتُ مَيِّتٌ الْأَحْيَاءُ
كَاسِفًا بَالَهُ قَلِيلُ الرَّجَاءِ

Ölüp de istirahat eden ölü değildir

Gerçek ölü, kederle yaşıyandır

لَيْسَ مَنْ مَاتَ فَاسْتَرَحَ بِمَيِّتٍ
إِنَّمَا الْمَيِّتُ مَنْ يَعِيشُ كَثِيْبًا

Asıl ölü, hayattaki ölülerdir

Aklı karamsar/bulanık ümidi az olandır⁹³

Kaynaklarda mezkûr kelimeyi kıraat-i aşere imamlarından Nâfi', Hamza, Kisâî, Âsım'dan rivâyetle Hafs, Ya'kûb, Ebû Ca'fer ve Halef'in "ي" harfinin şeddesiyle "الْمَيِّتِ" şeklinde; İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir ve Âsım'dan rivâyetle Ebû Bekr Şu'be'nin ise "ي" harfinin tahfifiyle "الْمَيِّتِ" şeklinde okudukları aktarılmaktadır.⁹⁴

لَا يَلَاْفُ قُرَيْشٍ "Kureyş'i ısıdırıp alıstırdığı için"⁹⁵ âyeti de şiirlerden faydalanılan kıraatler konusuna örnek verilebilir. Mâverî, sahih ve şâz pek çok kıraat farklılığının⁹⁶ bulunduğu "لَا يَلَاْفُ" kelimesini İkrime'nin "لِيَالْفُ" şeklinde okuduğunu ve "لَا يَلَاْفُ" şeklinde okuyanları da ayıpladığını aktarmaktadır. Mekke ehlinde bazılarının âyeti "لَا يَلَاْفُ قُرَيْشٍ" şeklinde okuduklarını nakleden müfessir, bu kıraat için Ebû Tâlib'in (öl. 620), Ebû Leheb'e (öl. 2/624) Hz. Peygamber (s.a.v.) hakkında vasiyette bulunurken söylediği şu sözleri delil göstermektedir:

وَكُنْ رَجُلًا ذَا نَجْدَةٍ وَعَفَافٍ
لَا فُھُمْ فِي النَّاسِ خَيْرُ الْإَفِ

O muazzam olan kişiyi yaşadığın müddetçe terk etme

Onu Haşimî olan düşmanlardan kuru

فَلَا تُتْرَكْنَهُ مَا حَيَّتْ لِمُعْظَمٍ
تَدُوْدُ الْعِدَا عَنْ عُصْبَةِ هَاشِمِيَّةٍ

Şan ve şeref sahibi olan bir kişi ol

Ama onlar emniyet bakımından en hayırlıdır⁹⁷

Verilen örnekler gerek sahih gerekse şâz olsun Mâverî'nin naklettiği kıraatlerin anlamları ve okunuşlarını şiirlerle desteklediğini göstermektedir.

⁹⁰ Ebû Zekeriyya Yahya b. Ziyâd el Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Yusuf en-Necati vd. (Mısır: Dâru'l-Mısriyye, ts.), 1/325; Ebû'l-Hasen el-Mücâşî el-Belhî el-Evsat el-Ahfeş, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Hüda Mahmûd Karâ'a (Kâhire: Mektebetü'l-Hancî, 1411), 1/291-292; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 11/218-222; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhû*, 2/220; Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî es-Sem'ânî, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, thk. Yâsir b. İbrâhim - Ganîm b. Abbâs (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1418), 2/79; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*, 6/364-365; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 2/105-106.

⁹¹ Tefsirde geçtiği halde burada metne alınamayan örneklerden bazıları için bk. el-Bakara 2/229; el-A'raf 7/127; Yûsuf 12/31; el-Kehf 18/1; Tâhâ 20/15, 108; el-Enbiyâ 21/58; el-Cum'a 62/11; Mâverî, *en-Nüket*, 1/294; 2/248; 3/32, 283, 397, 427, 451; 6/12.

⁹² Âl-i İmrân 3/27.

⁹³ Mâverî, *en-Nüket*, 1/384-385.

⁹⁴ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 203; İbn Mihrân en-Nisâbü'rî, *el-Mebsût*, 140; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/224-225; Dimyâtî, *İthâf*, 221.

⁹⁵ Kureyş 106/1.

⁹⁶ Bu kıraat farklılıklarını görmek için bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 698; İbn Mihrân en-Nisâbü'rî, *el-Mebsût*, 477-478; İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzî'l-Kur'ân*, 180-181; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/403; Hatîb, *Mu'cemu'l-kirâât*, 10/595-597.

⁹⁷ Mâverî, *en-Nüket*, 6/346.

2.5. Sadece Zikredilmekle Yetinilen Kıraatler

Mâverdi'nin tefsirde kıraatleri değerlendirme yöntemi dikkate alındığında, bazı kıraat vecihlerinin sadece nakledilmekle yetinildiği, başka bir açıklamanın yapılmadığı görülmektedir. Bazı tefsir eserlerinde oldukça fazla olabilen bu türden örneklerin tefsirinde sınırlı sayıda olduğu fark edilmektedir. Bu durum, onun kıraatleri bazı istisnalar dışında, âyetlerdeki kıraat farklılıklarını belirtmekten ziyade, sadece nakletmekle yetinmiştir. Bu konuda bazı örnekler vermek konuyu daha anlaşılır kılacaktır.⁹⁸

Mâverdi'nin sadece naklettiği kıraatler için ... رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمِينَ لَكَ...⁹⁹ âyetinde “مُسْلِمِينَ” kelimeleri örnek verilebilir. Mâverdi bu okuyuşun tesniye/ikil olduğunu belirttikten sonra, Avfü'l-A'râbî'nin (öl. ?) cem'/çoğul olarak “مُسْلِمِينَ لَكَ” şeklinde okuduğunu belirtmekte ve başka bir açıklama yapmamaktadır.¹⁰⁰ Mâverdi'nin naklettiği bu şâz kıraat vechinin, bazı kaynaklarda Avfü'l-A'râbî'nin yanında Abdullâh b. Abbâs ve Hasan-ı Basrî'ye de nispet edilerek nakledildiği görülmektedir.¹⁰¹

Mâverdi ... قُلْ فِيهِمَا إِنَّكُمْ لَكُمْ وَمَنْعُ النَّاسِ... “Onlarda hem büyük günah hem de insanlar için (bazı zahiri) yararlar vardır...”¹⁰² âyetindeki “كَبِيرٌ” lafzını, kıraat imamlarından Hamza ve Kisâî'nin “ث” harfiyle “كَبِيرٌ” şeklinde okuduklarını nakletmekle yetinmektedir.¹⁰³

Yine Mâverdi, ... يَا أَبَانَا إِنَّ ابْنَكَ سَرَقَ... “Ey babamız! Şüphesiz oğlun hırsızlık etti...”¹⁰⁴ âyetindeki “سَرَقَ” fiilini, Abdullâh b. Abbâs'ın “س” harfinin zammesi ve “ر” harfinin de şedde ve kesresiyle “سَرَقَ” şeklinde okuduğunu rivâyet etmekte ancak başka bir bilgi vermemektedir.¹⁰⁵ Mezkûr kıraate değinen müfessirler ve aynı zamanda dilbilimci Ferrâ (öl. 207/822), şâz olduğu için “سَرَقَ” kıraatini beğenmediğini ifade ederken;¹⁰⁶ Zeccâc ise “سَرَقَ” şeklindeki kıraatin câiz olduğunu söylemekle beraber “سَرَقَ” kıraatin daha etkili olduğunu ve “سَرَقَ” kıraatinin; “Çaldığının bilinmesi” veya “Hırsızlıkla ithâm edilmesi” şeklinde anlaşılabileceğini belirtmektedir.¹⁰⁷ Verilen örneklerde Mâverdi'nin çoğunlukla yaptığının aksine, ister sahih isterse şâz olsun bu kıraat vecihlerini sadece nakletmekle yetinip kıraatlerin manası veya bunlara dair görüşlere değinmediği görülmektedir.

2.6. Diğer Âyetlerle Desteklenen Kıraatler

en-Nüket ve'l-uyûn tefsirinde rivâyet edilen bazı kıraat vecihlerine Mâverdi tarafından başka âyetlerin şahit olarak gösterilmesine ... فَادْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهَا صَوَافٍ... “Onlar saf saf sıralanmış dururken (kurban edeceğinizde) üzerlerine Allah'ın adını anın...”¹⁰⁸ âyetinde “صَوَافٍ” kelimesindeki kıraatler örnek verilebilir. “صَوَافٍ” şeklindeki okuyuşun cumhûrun kıraati olduğunu söyleyen Mâverdi, mezkûr kelimeyi Hasan-ı Basrî'nin “صَوَافٍ” şeklinde; Abdullâh b. Mes'ûd'un ise “صَوَافٍ” şeklinde okuduklarını nakletmektedir. Daha sonra üç kıraatin de yorumlarına dair açıklamalar yapmaktadır. Buna göre cumhûrun kıraatinin üç şekilde te'vîli yapılmaktadır. İbn İsrâ'ya (öl. ?) atfedilen birinci yoruma göre bu kelime “Dizilmiş olarak” anlamındadır. Abdullâh b. Ömer'den nakledilen ikinci yoruma göre, “Ayakları iplerle bağlansın diye ayakta iken” anlamındadır. Mücâhid'e ait olduğu söylenen son görüşe göre ise “Bağlanmış olarak” anlamına gelmektedir. Müellif, Hasan-ı Basrî'nin kıraati olan “صَوَافٍ” kıraatinin ise “Allah'a has olarak” anlamında olduğunu ve bunun “الْصَّفْوَةُ” kelimesinden alındığını belirtmektedir. Abdullâh b. Mes'ûd'un kıraati olarak aktardığı “صَوَافٍ” şeklindeki kıraatin ise “Sıralanmış” anlamında olduğunu, ayrıca bunun “Hayvanların ön ayaklarından birisinin bağlanıp üç ayağı üzerine durma halini” ifade ettiğini söylemektedir. O, bu anlamın “Atın ön ayaklarından birini, üç ayağı üzerinde duracak şekilde kaldırması durumunu ifade eden” “صَفَنَ الْفَرَسَ” tabirinden alındığını belirtmektedir. Bu kıraat ve anlama, Hani ona akşamüstü bir ayağını tırnağı üstüne dikip üç ayağının üzerinde duran çalmlı ve

⁹⁸ Bu konudaki diğer bazı örnekler için bk. el-Fâtiha 1/7; el-Mâide 5/63; el-A'râf 7/145; el-İsrâ 17/31; Meryem 19/23; er-Rûm 30/48; el-A'la 87/1; el-Beyyine 98/1; el-Asr 103/1; Mâverdi, en-Nüket, 1/60; 2/50, 261; 3/240; 363; 4/321; 6/252, 316, 334.

⁹⁹ el-Bakara 2/128.

¹⁰⁰ Mâverdi, en-Nüket, 190-191.

¹⁰¹ İbn Hâleveyh, Muhtasar fî şevâzî'l-Kur'ân, 17; İbn Atıyye, el-Muharreru'l-vecîz, 1/211; Kurtubî, el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân, 2/126; Semîn el-Halebî, ed-Dürü'l-mesûn, 2/115; Dimyâtî, İthâf, 192.

¹⁰² el-Bakara 2/219.

¹⁰³ Mâverdi, en-Nüket, 1/276.

¹⁰⁴ Yûsuf 12/81.

¹⁰⁵ Mâverdi, en-Nüket, 3/67-68.

¹⁰⁶ Ferrâ, Me'âni'l-Kur'ân, 2/53.

¹⁰⁷ Zeccâc, Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhi, 3/125.

¹⁰⁸ el-Hac 22/36.

soylu atlar sunulmuştu.”¹⁰⁹ âyetini delil göstermektedir.¹¹⁰

Kaynaklarda “صَوَافِي” şeklindeki kıraatin Zeyd b. Eslem (öl. 136/754) ve Ebû Mûsâ el-Eş‘arî (öl. 42/662-63) tarafından da okunduğu; “صَوَافِن” şeklindeki kıraatin ise Abdullâh b. Ömer, Abdullâh b. Abbâs, Atâ, Dahhâk b. Müzâhim (öl. 105/723) ve Kelbî (öl. 146/763) gibi birçok kişi tarafından da okunduğu görülmektedir.¹¹¹

Sonuç

Mâverî, farklı alanlarda kaleme aldığı eserleriyle olduğu gibi *en-Nüket ve'l-uyûn* isimli tefsiriyle de tanınan isimlerinden birisi olmuştur. Hem rivâyet hem dirâyet tefsiri olma özelliğine sahip bu eser, içerisindeki kıraatler yönüyle de dikkat çekmektedir. Kıraat-i seb‘a anlayışının revaçta olduğu bir dönemde yazılmasına rağmen, Mâverî eserinde sahih kıraatler yanında şâz kıraatlere de yer vermiştir. Bununla birlikte müellifin sahih kıraatler için belirlenen; senedinin sahih olması, Hz. Osman’ın istinsâh ettirip çeşitli beldelere gönderdiği Mushaflardan birinin hattına -muhtemelen de olsa- mutâbık bulunması ve Arap diline -bir vechiyle de olsa- uygun olması şeklindeki şartları dikkate aldığı ve bu bağlamda bazı değerlendirmelerde bulunduğu görülmüştür. Bu kriterler hakkında tefsirin tamamında açık bir ifade kullanmayan Mâverî’nin konuya yaklaşımı, ancak farklı vesilelerle yaptığı değerlendirmelerden ve kıraat farklılıklarını naklederken kullandığı ifadelerden anlaşılmaktadır.

Mâverî’nin kıraat tasavvurunun tespitine yönelik yapılan değerlendirmelerden, onun kıraatlere yaklaşımının bir kıraat âlimi gibi değil, tam anlamıyla bir müfessir gibi olduğu anlaşılmaktadır. Zira o, bir kıraat âlimi gibi kıraatlerin sıhhatini ortaya çıkarma çabası içerisinde olmamış aksine kıraatler yardımıyla âyetlerin muhtemel manalarını açıklamayı hedeflemiştir. Bu nedenle de kıraatlerin sahih veya şâz oluşunu dikkate almadan, tefsirin akışı içerisinde gerekli gördüğü kıraat ihtilaflarının tamamına değinmiştir. Bunun yanında sahih kıraat vecihlerini naklettiği yerlerde onun büyük oranda kıraat-i seb‘ayı esas aldığını belirtmek gerekmektedir.

Tefsirinde sahih ve şâz çok sayıda kıraat farklılığına yer veren Mâverî’nin, naklettiği kıraatlerin çoğunlukla tevcihini yaptığı, manaya ve tefsire olan etkilerine değindiği görülmüştür. Onun bu tutumunu, kıraatlerin tefsire olan katkısından olabildiğince faydalanma arzusuna bağlamak mümkündür. Eserde nakledilen bazı kıraatlerden anlaşıldığına göre Mâverî, fıkıh ve kelâm gibi önemli meselelerde hükümlerin ortaya çıkmasına veya değişmesine sebep olabilecek kıraat ihtilaflarına da değinmiştir. Mâverî’nin bu vesileyle bazı değerlendirmelerde bulunduğu; birçok farklı sebeple olduğu gibi kıraatler sebebiyle de şiirlere müracaat ettiği ve her yönüyle kıraatlerin tefsire olan katkısından istifade ettiği anlaşılmıştır. Nadiren de olsa bazı kıraatlerin sadece nakledilmekle yetinildiği, başka açıklama veya görüşe yer verilmediği, bazı kıraat vecihlerinin ise diğer âyetlerle desteklendiği görülmüştür.

en-Nüket ve'l-uyûn’da öne çıkan hususlardan biri de şiirlerin gerek kıraatler gerekse başka vesilelerle yoğun olarak kullanılmış olmasıdır. Pek çok açıdan araştırmalara konu olan tefsirin, bu yönden de yapılacak olan bir çalışmaya konu edilmesi faydalı olacaktır.

¹⁰⁹ Sâd 38/31.

¹¹⁰ Mâverî, *en-Nüket*, 4/26.

¹¹¹ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fi şevâzi’l-Kur’ân*, 97; İbn Cinnî, *el-Muhtesab*, 2/81.

Kaynakça | References

- Adıgüzel, Mehmet. "Kıraat Farklılığından Kaynaklanan Bazı Kelâmî İhtilâflar". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2007), 165-199.
- Ahfeş, Ebû'l-Hasen el-Mücâşiî el-Belhî el-Evsat. *Me'âni'l-Kur'ân*. thk. Hüdâ Mahmûd Karâ'a. 2 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Hancî, 1411.
- Bağdâdî, Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sabit Hatîb. *Târîhu Bağdâd*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422.
- Cengiz, Abdullah. "Mâverdi'nin en-Nüket ve'l-Uyûn İsimli Eserinde Kıraat Olgusu". *Tanım Tenkit Teori* 2 (2024), 21-38.
- Çakır, Fatma. *Mâverdi'nin "en-Nüket ve'l-Uyûn" Adlı Tefsirinde Esbâb-ı Nüzul*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Çetin, Abdurrahman. *Kıraatların Tefsire Etkisi*. İstanbul: Marifet Yayınları, 2001.
- Dağ, Mehmet. *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*. İstanbul: İslâm Araştırmaları Merkezi, 2011.
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd. *et-Teysîr fi'l-kirââtî's-seb'*. thk. Otto Pretzl. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2. Basım, 1404.
- Dâvûdî, Şemsüddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed. *İthâfu fudalâ-i'l-beşer fi'l-kirââtî'l-erbeate 'aşer*. thk. Enis Mehera. Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 1427.
- Ebû Ali el-Fârisî, Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr. *el-Hücce li'l-kurrâ'i's-seb'a (el-Hücce fi 'ileli'l-kirâati's-seb')*. thk. Bedreddin Kahveci - Beşîr Cüveycâtî. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 2. Basım, 1413.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî. *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr*. thk. Sıdkî Muhammed Cemîl. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Basım, 2010.
- Ferrâ, Ebû Zekerîyya Yahya b. Ziyâd. *Me'âni'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Yusuf en-Necati vd. 3 Cilt. Mısır: Dâru'l-Mısriyye, ts.
- Güner, Ahmet. "Mâverdi'nin Hilâfet Kuramının Târihsel Arka Plânına Bir Bakış (II)". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2003), 227-252.
- Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Bağdâdî er-Rûmî. *Mu'cemü'l-üdebâ*. thk. İhsan Abbâs. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1414.
- Hatîb, Abdüllatîf. *Mu'cemu'l-kirâât*. 11 Cilt. Dimaşk: Dâru Sa'deddîn, 2000.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak. *el-Muharreru'l-vecîz fi'tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*. thk. Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman. *el-Muhteseb fi tebyîni vucûhi şevâzî'l-kirâât ve'l-idâh anhá*. thk. Ali en-Necdî en-Nâsîf vd. 2 Cilt. Kâhire: Vizâratü'l-Evkâf, 1410.
- İbn Galbûn, Ebû'l-Hasen Tâhir b. Abdilmün'im b. Ubeydillâh b. Galbûn el-Halebî el-Misrî. *et-Tezkira fi'l-kirââtî's-semân*. thk. Eymen Rüşdî Süveyd. Cidde, 1412.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Lisânü'l-mizân*. 7 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-İlmî, 2. Basım, 1390.
- İbn Hâleveyh, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed. *Muhtasar fi şevâzî'l-Kur'ân*. Kâhire: Mektebetü'l-Mütenebbî, ts.
- İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr el-Bermekî el-İrbilî. *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zamân*. thk. İhsan Abbas. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- İbn Kâdî Şühbe, Ebû's-Sıdk Takiyyüddîn Ebu Bekr b. Ahmed b. Muhammed el-Esedî ed-Dimeşkî. *Tabakâtü's-şâfi'iyye*. thk. Hâfız Abdulalîm Hân. 4 Cilt. Beyrût: Âlemu'l-Kütüb, 1407.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbüddîn Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. 15 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1407.
- İbn Mihrân en-Nisâbü'rî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn. *el-Mebsût fi'l-kirââtî'l-aşr*. thk. Sebî Hamza Hâkimî. Dimaşk: Mecme'u Lügatî'l-arabiyye, 1981.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs et-Temîmî. *Kitâbü's-seb'a fi'l-kıraat*. thk. Şevki Dayf. Mısır: Dâru'l-Meârif, 1400.
- İbn Zencele, Ebû Zûr'a Abdurrahman b. Muhammed. *Hüccetü'l-Kirâât*. thk. Saîd el-Efgânî. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1997.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Mustafa Abdülkâdir Atâ. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*. thk. Abdürrazzâk el-Mehdî. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1422.
- İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *en-Neşr fi'l-kirââtî'l 'aşr*. thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ'. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbnü'l-İmâd, Ebû'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî. *Şezerâtü'z-zeheb fi ahhâri men zeheb*. thk. Mahmûd el-Arnaût. 11 Cilt. Beyrut: Dâru İbni Kesîr, 1406.
- Kallek, Cengiz. "Mâverdi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/180-186. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Kallek, Cengiz. "Mâverdi". *İslâm İktisadî Düşünce Tarihi*. ed. Mehmet Bulut. 283-304. İstanbul: İZÜ Yayınları, 2021.
- Karaçam, İsmail. *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri ve Mütevatir Kıraatların Yorum Farklılıklarına Etkisi*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 3. Basım, 2018.

- Kıyıcı, Selâhattin. "Ebu'l-Hasen el-Mâverî (450/1058 h.)". *Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi* 18 (1990), 89-111.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmî' li ahkâmî'l-Kurân*. thk. Ahmed el-Berdûnî. 20 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1964.
- Mâverî, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib. *en-Nüket ve'l-uyûn tefsiru'l-Mâverî*. thk. es-Seyyid b. Abdilmaksûd b. Abdirrahîm. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed b. Hammuş b. Muhammed el-Kaysî. *el-İbâne 'an Me'âni'l-Kırâât*. thk. Abdülfettâh İsmâîl Şelebî. Kahire: Dâru Nehdati Mısır, ts.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed b. Hammuş b. Muhammed el-Kaysî. *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırââtî's-seb' ve 'ilelihâ ve hucecihâ*. thk. Muhyiddîn Ramadân. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 5. Basım, 1418.
- Oral, Murat. *Mâverî ve İbnü'l-Cevzî'nin Tefsir Yaklaşımlarının Mukayesesi*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Doktora Tezi, 2018.
- Özcan, Esat. "Dil Kurallarının Kıraat Tercihindeki Etkisi: Kutrub Örneği". *Harran İlahiyat Dergisi* 45 (2021), 135-153.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim. *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Ebû Muhammed İbn Âşûr. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1422.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed İbn Mansûr. *el-Ensâb*. 13 Cilt. Haydarâbâd: Meclisu Dâireti'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1382.
- Sem'ânî, Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî. *Tefsîrû'l-Kur'ân*. thk. Yâsir b. İbrâhim - Ganîm b. Abbâs. 6 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1418.
- Semîn el-Halebî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhim. *ed-Dürü'l-mesûn fi 'ulûmî'l-kitâbi'l-meknûn*. thk. Ahmed Muhammed el-Harrât. 11 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1986.
- Sumayt, Bedr Muhammed. *Menhecî'l-Mâverî fi tefsîrihî en-Nüket ve'l-uyûn*. Mekke: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1407.
- Sübkî, Ebû Nasr Tâciüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi. *Tabakâtü's-Şâfi'iyeti'l-kübrâ*. thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî-Abdülfettâh Muhammed el-Halû. 10 Cilt, 1413.
- Süمرتâş, Burhan. *Mâverî ve en-Nüket ve'l-Uyûn Adlı Tefsiri*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Süyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. thk. Ali Muhammed Ömer. Kâhire: Mektebetü Vehbe, 1396.
- Şevkânî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Alî b. Muhammed. *Fethu'l-Kadîr*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru İbn-i Kesîr, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1414.
- Şirâzî, Ebû İshâk İbrahim b. Ali. *Tabakâtü'l-fukahâ*. thk. İhsan Abbâs. Beyrût: Dâru'r-Râidi'l-Arabî, 1970.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmî'u'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420.
- Taşdoğan, Ahmet. "Âsım Kıraatinin Kur'ân Meâllerine Yansıtılamaması Üzerine Bir İnceleme: Ahzâb Sûresi 33. Âyeti Örneği". *Tasavvur/Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 10/2 (2024), 453-580.
- Taşdoğan, Ahmet. "Zuhruf Sûresinin 88. Âyeti Bağlamında Dil Kurallarının Kıraatlerin Anlaşılmasındaki Rolü ve Etkisi". *Harran İlahiyat Dergisi* 51 (2024), 226-246.
- Taşpınar, Kadir. *Kıraat İhtilaflarının Tefsire Yansıması Ebüssuud Örneği*. İstanbul: Nizamiye Akademi, 2022.
- Uydaş, Tuğba. *Mâverî'nin en-Nüket ve'l-Uyûn Adlı Tefsirinde Kur'ân İlimleri*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Ünal, Mehmet. "Bir Kırâat Terimi Olarak 'Hüccet'in Kavramsal Alanı ve Tarihsel Gelişimi". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 17/1 (2004), 69-83.
- Yeniçeri, Celal. "Mülâmese". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/535-536. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrahim b. es-Serî b. Sehl. *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhû*. thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî. 5 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1408.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. 23 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1405.
- Ziriklî, Hayrüddîn. *el-A'lâm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.

